

שוויון ורב-תרבותיות בחינוך הציבורי: מחשבות על ההווה והצעות לעתיד

נחום בלס ויוסי שביט | דעה

אף שעשר השנים האחרונות היו טובות יחסית למערכת החינוך¹, התחושה הרווחת היא שהחינוך, ובמיוחד החינוך הציבורי, מצוי במשבר עמוק. מערכת החינוך בישראל היא ציבורית ברובה, ומתבססת על חוק לימוד חובה חנם שחוקק מיד עם קום המדינה ועבר שינויים ותוספות מאז, ועל חוק החינוך הממלכתי (1953). שני החוקים אמורים להבטיח חינוך שוויוני המתוקצב ומפוקח על ידי המדינה ומעניק בסיס משותף של ידע וערכים לכל ילדי ישראל. חינוך זה אמור ללמד תכנים שנקבעו ואושרו על ידי משרד החינוך, ובד בבד להעניק לקהילות השונות – דתיות, לאומיות ותרבותיות-אידיאולוגיות – את האפשרות לשמור על ייחודן ולחזקו.

אלא שבישראל החינוך הציבורי לא היה מעולם זהה בכלל המגזרים, וגם לא שוויוני. החינוך הציבורי, כמו מערכות חינוך במדינות הטרוגניות אחרות, מנסה ליישב סתירה בין עקרון השוויון והאחידות של מערכת החינוך הציבורית לעקרון הרב-תרבותיות, המעניק לכל קבוצה אוטונומיה בקביעת אופייה ותכניה של המערכת המשרתת את ילדיה. אלא שהזכות והאפשרות לייחודיות ולזהות נפרדות לכל אחת מהקהילות, בלי לפגוע בלכידות החברתית הכללית, ניתנת בצורה דיפרנציאלית לקהילות השונות.

במערכת החינוך בישראל פועלות מראשיתה ארבע מסגרות השונות במידה רבה זו מזו: החינוך הממלכתי היהודי, החינוך הממלכתי-דתי, החינוך החרדי על מסגרותיו השונות והחינוך הממלכתי הערבי. רמת האוטונומיה ויכולת השמירה על צביון נפרד משתנה ממסגרת למסגרת, והן נבדלות זו מזו מכמה בחינות: תוכן, מקור הסמכות הפדגוגית, סמכויות הפיקוח והתקצוב.

בשנות השישים החינוך הממלכתי היהודי והדתי היו לבו של החינוך הציבורי. הם הקיפו 85 אחוז מכלל התלמידים (וכ-90 אחוז ללא החינוך הערבי), וניתן היה להתייחס אליהם כאל המודל הדומיננטי. שאר הזרמים (החינוך הערבי והחינוך החרדי) נתפסו כשוליים במערכת. כיום שיעור הלומדים בזרמים המשניים, כביכול, הוא גדול מאוד ומתקרב ל-50 אחוז, ומידת השונות ביניהם גדלה ובאה לידי ביטוי לא רק בתוכני הלימוד, באוטונומיה ובעקרונות התקצוב, אלא גם בכללי המיון וקבלת תלמידים הנהוגים בהם, בהישגים הלימודיים ובשיעורי הנשירה.

השינוי הדרמטי בהרכב הדמוגרפי של אוכלוסיית התלמידים, והגיוון הגובר על פי דת, אידיאולוגיה ולאום, מעצימים את האתגרים בכל הקשור לקונפליקט שבין הרצון והכוונה שמערכת החינוך תהיה נדבך מרכזי בבניית חברה מלוכדת לעקרון הרב-תרבותיות. קונפליקט זה בא לידי ביטוי בקושי ביצירת תשתית ערכית ותוכנית משותפת, ובהקצאה צודקת של המשאבים התקציביים והאנושיים של מערכת החינוך לקבוצות השונות הפועלות במסגרתה.

אתגרים אלו מחייבים לחשוב מחדש על החינוך הציבורי ועל האידיאולוגיה שבבסיסו. בעינינו יש להעלות על נס את השוויון כיעד מנחה של מערכת החינוך, אך אין עוד מקום לקדש את האחידות בה אם משמעותה פגיעה בזכותה של כל קהילה לחנך את ילדיה לפי אמונותיה ותפיסות עולמה. יש להכיר בכך שקבוצות תרבותיות-אידיאולוגיות, דתיות ולאומיות מעוניינות לקדם ערכים שונים, ואין להגביל את הזכות לכך רק לקהילות יהודיות דתיות.

מערכת החינוך מאפשרת כיום הפעלה של מוסדות חינוך שאינם כפופים לכללי התפעול החלים על בתי ספר ציבוריים. מחיר ה"פטור" מהאסדרה של המדינה הוא "קנס", הבא לידי ביטוי בתקציב ממלכתי מופחת בשיעור של יותר מ-25 אחוז בהשוואה לתקציבים של מוסדות חינוך ציבוריים. הדבר עלה לכותרות לאחרונה בשביתה מתקשרת של בתי הספר הכנסייתיים, המשרתים כ-33,000 תלמידים ערבים (מוסלמים ונוצרים כאחד), במאבק של בית הספר הריאלי בחיפה נגד החלטת משרד החינוך לקצץ בתקציבו עקב שכר הלימוד הגבוה שהוא גובה, ובמאבק של משרד החינוך נגד מוסדות חרדיים שסירבו לקלוט תלמידות ספרדיות. חלק מבתי ספר אלו מלמדים חלקים מתוך תכנית הלימודים הרשמית של מדינת ישראל או את כולה, ואף מוסיפים עליה, אלא שהם נוהגים סלקציה ואינם מקבלים כל תלמיד. לעומת זאת, חלק מבתי הספר הממלכתיים-דתיים (הציבוריים, על פי ההגדרה הרשמית) נוהגים סלקציה על פי אורח חיים דתי אך אינם נקנסים בשל כך.

אנו מציעים לאפשר לקבוצות ייחודיות מבחינה דתית, לאומית ותרבותית-אידיאולוגית לקיים מערכות חינוך על פי דרכן ולתמוך בהן בהיקף זהה, ובלבד שיתקיימו התנאים שלהלן:

א. התקצוב יהיה שוויוני ופרוגרסיבי. כל מוסד חינוכי יתקצב על בסיס תקן דיפרנציאלי לתלמיד, ללא התחשבות בזהותו הלאומית, הדתית או התרבותית-אידיאולוגית. תקן זה יעניק עדיפות משמעותית מאוד לתלמידים מרקע חברתי-כלכלי חלש על פני תלמידים מרקע חברתי-כלכלי מבוסס. עקרון התקצוב הדיפרנציאלי יחול על כל דרגי החינוך (מגן טרום-חובה ועד סיום החטיבה העליונה), ויכלול את כל מרכיבי ההוצאה לחינוך.

ב. לתקצוב מוסדות החינוך של כל מסגרת יהיו שלושה תנאים:

- העסקת מורים, ושאר העובדים במוסדות החינוך, העומדים בדרישות השכלה והכשרה שייקבעו על ידי משרד החינוך, ובמסגרת הסכמי עבודה ארציים שייקבעו בשיתוף עם ארגוני העובדים היציגים של המורים ושל העובדים האחרים במערכת החינוך;

- איסור מוחלט על מיון תלמידים לבתי ספר על סמך רקע אתני, מגדרי, יכולת תשלום או הישגים לימודיים קודמים. תלמידים שיבחרו ללמוד בבתי ספר ייחודיים מבחינה דתית או תרבותית-אידיאולוגית יהיו מצופים להתנהל בבית הספר על פי אמות מידה התואמות את ייחודיות בית הספר;

ג. הוראה של כמה מקצועות ליבה בהיקף שיקבע משרד החינוך, אך לא יעלה על 30 אחוז מתכנית הלימודים הבסיסית.

ד. אי-עמידה בתנאים תגרוור בעקבותיה הפחתה בתקציב, בהיקפים שייקבעו מראש על ידי משרד החינוך.

ה. נוסף ומעבר לתכנית הליבה, כל מסגרת חינוכית תהיה חופשית לקבוע כראות עיניה את תוכני הלימוד, שיטות ההוראה, דרכי ההערכה וכללי ההתנהגות במוסדותיה, ובלבד שהם לא יעודדו אלימות, גזענות או יעמדו בסתירה לחוקי המדינה. כל מסגרת תוכל להחליט לעצמה על הקמת ועדת היגוי בעלת סמכויות כדי ליישם את ההחלטות בתחומים הנ"ל.